

Esszéisztikus alapvetések

I. ELSŐ ALAPVETÉS

A *filozófia*. Mint beavatás. Egy igazi alapvetés Szókratészétől: a gondolkodás (vizsgálódás) nélküli élet nem élet. Ez Szókratészre nézve olyannyira igaz volt, hogy azt sem bánta, ha egyszer-egyszer megpofozták az agorán. Seneca szerint erre is csak ennyit mondott: bosszantó, hogy az ember nem tudhatja reggel, hogy sisakban kell otthonról eljönnie (*A haragról*). Bár Senecát nagy tisztelettel olvasom, elsősorban a haragról szóló elmélkedései hatottak rám úgy, hogy ténylegesen az égvilágon semmit sem tudtam belőle magamra alkalmazni, mégis beláttam, mélyen igaza van. Értem vagy érteni vélem Szókratész böles nyugalját, rezignáltságát. A filozófus nem kapkod legyek után. Vagy ha azt teszi, nem filozófus. Neki a kígyóval van dolga. A filozófia szent tébolyáról már Alkibiadész beszél, amikor azt egy olyan kígyómaráshoz hasonlítja, amely őrületet okoz, és nem utolsósorban egy olyan beavatottságot jelent, amely magában hordozza az isteni tudást. Akiket megmart a kígyó, azok megértik a filozófia tanítását, akiket viszont nem, azok akármennyire igyekeznek, bármennyire is törekednek feléje, semmit el nem érnek: „Meg aztán úgy vagyok én is, mint aki kígyómarástól szenved; azt mondják ugyanis, hogy aki ezt elszenvedte, nem akarja elmondani, hogy milyen volt, csak azoknak, akiket szintén megmart a kígyó, mert egyedül csak azok érthetik és bocsáthatják meg szavait és tetteit, melyekre kínjában vemedett. Márpedig engem igen fájdalmas helyen, a szívemen vagy a lelkemen, vagy ahogy épp nevezni kell, talált el, és mart meg a filozófia tanítása, kígyónál is vadabban, minthogy fiatal és fogékony lélekre lelt, s azt cselekedtetni és mondatja velem, ami neki tetszik.” Majd úgy folytatja, hogy akiket maga körül lát a lakomán (Agathón, Arisztophanész vagy Szókratész), valamennyien részesei a „filozófia szent tébolyának és mámorának”, így mindannyian meg fogják érteni szavait. Ámde – teszi hozzá –: „a házi cselédek azonban, s ha van itt más faragatlan és beavatatlan, tegyenek óriási kapukat a fülükre” (Platón: *Lakoma* 218a–c, ford. Telegdi Zsigmond).

Karl Jaspers szerint a filozófia a kérdések tudománya, sőt kérdései sokkal fontosabbak a válaszainál, s minden kérdése további kérdést szül (*Bevezetés a filozófiába*). A válaszgyártás nem a filozófia feladata, azzal sokkal inkább az önjelölt

világmegváltók, a szélütöttek vagy éppen a politikusok foglalkoznak. A filozófus feladata a *kérdés* maga. Hogy válasz létezik-e arra, az már nem feltétlen az ő dolga. A lényeg: minden kérdése további kérdést szül. Ezt persze a modern kor modern embere nem érti. Válaszok kellenek, mert abban van a hasznosság, és a hasznosság ugye mindennekfelett. A filozófust idiótának tekinti, aki csupa – a hasznosság szempontjából – felesleges, „értelmetlen” (annyi mint: értelem nélküli) dolgokkal foglalkozik, például verseket ír, oktat, vagy ha elég elvete-mült még ezekről a „haszon-talan” dolgokról konferenciázik; ahelyett, hogy a társadalom „hasznos” tagjaként, mint egy „fontos ember” tárgyalásról tárgyalásra rohanna, figyelne arra, hogy impakt faktora, Q1-es pedigréje rendben legyen, üzleteket szerezne és rontana el, egy irodában egy aktakupacból kettőt csinálna (vagy éppen fordítva), egyszerűen egy „hasznos” közösség, „hasznos” kis polgáraként, a „hasznosság” boldog tudatában, „hasznosan” élné le kis életét, miközben elfelejti azt, hogy mire való az „én”-je. Ez az ember a filozófust hunyorogva (vö. Nietzsche) szemléli, és laposan pislog. Közben pedig zajlik az eszmék zsilbvására.

* * *

És ebben a zsvajban volt valaki, aki számára mindennél fontosabb volt a filozófia. És persze megértéssel fordult mindenki felé, de igazán a filozófusok között érezte magát otthon.

II. MÁSODIK ALAPVETÉS

A művészet. Winckelmann írja: „Die reinsten Quellen der Kunst sind geöffnet: glücklich ist, wer sie findet und schmeckt” (Winckelmann 1969. 3). Azaz a művészet legtisztább forrásai nyitva állnak: boldog az, ki megtalálja és megízleli azokat, de akinek nincs érzéke a szépség iránt, az hiába erőlködik, semmi érvényeset nem fog tudni mondani az egyes szépről. Tudom, kemény szavak. Schelling egyértelműen elítéli a szépelgést, a művelt „ítészkedést”, a műértést vagy műkritikát. Egyértelművé teszi, hogy *filozófiai háttér nélkül nem lehetséges a művészetéről érvényeset mondani*. És mennyire igaz Szerb Antal megjegyzése, miszerint „[a] drámai költemény a költő vigasztalódása azért, hogy nem lehetett filozófus, aminthogy az esztétika a filozófus vigasztalódása azért, hogy nem lehetett költő” (Szerb 1978. 425).

Schelling már 1800-ban leírja, hogy a művészet és a filozófia genetikusan közös gyökérből ered, s csak a *tárgyi* entitásukban különbözik, s tulajdonképpen a filozófia megújulása éppen a művészet és a filozófia ezen felmutatott egységén keresztül képzelhető el: „Nehmt, kann man sagen, der Kunst die Objektivität, so hört sie auf zu sein, was sie ist, und wird Philosophie; gebt der Philosophie die Objektivität, so hört sie auf Philosophie zu sein, und wird Kunst” (Schelling

1856–1861. I.3. 630; sajnos, Endreffy Zoli egyébként kiváló fordítása itt nem pontos). Azaz: fosszátok meg a művészetet a tárgyiasságától, megszűnik az lenni, ami volt, és filozófiává válik; adjatok tárgyiasságot a filozófiának, megszűnik filozófia lenni, és művészetté válik.

Fichte már tényként jelenti ki, hogy a „kor tudományos törekvése megsemmisítette önmagát”, maga a kor pedig képtelen arra, hogy fogékony legyen az alkotás iránt, mert a „szüntelen rohanás” nem engedi, hogy elmélyüljön, hanem arra készíti, hogy a mindig következőre koncentráljon. Hihetetlenül pontos leírása 1806-ban annak, amit a modern kor később fejleszt tökélyre. Fichte nagyon pontos: „az igazi művészet az, ami hatalmas erővel megfog és megragad bennünket, amikor a művet erről az álláspontról szemléljük; de ahhoz, hogy a műalkotást élvezni tudjuk, először keresztül-kasul meg kell ismernünk a művet a maga szerves egységében. Jóllehet ez a szerves egység kimeríthetetlen és végtelen, mint minden, ami zseniális, mindazonáltal már az is élvezet, ha csak valamennyire megközelítjük.” (Fichte 1981. 515.)

A művészet gyönyörködtet, ugyanakkor értelmet ad. Vagy elfedi a lét vadságát, ahogy tetszik. Akár Baumgartent, esetleg Winckelmann, akár Nietzsche-t vesszük alapul. Vagy felfedi az igazságot (Hegel), avagy az igazság működésbe lép (Heidegger). Teljesen mindegy.

* * *

És ebben a zűrzavarban volt valaki, aki számára mindennél fontosabb volt a művészet. És persze megértéssel fordult mindenki felé, de szerintem úgy gondolta: a művészet nélkül lehet ugyan élni, de nem érdemes.

III. HARMADIK ALAPVETÉS

Érdekeség. Minden ember unalmas. Ezt a nagy dán mondja. Ám van valami, amit egyre jobban unok: ha mások engem untatnak, és közben magukat szórakoztatónak tartják. Persze vannak – Kierkegaard után szabadon –, akik maguk ugyan unatkoznak, ám másokat szórakoztatnak (Kierkegaard 1978. 362).

A nagy dán eddig jutott. Én szeretném viszont azt látni, hogy létezik harmadik lehetőség: *valaki nem unatkozik, és másokat sem unat.* Ha ezt várom el, amit ugyan általában nem kapok meg, akkor én sem unatthatok másokat, és nem utolsósorban magam sem unatkozhatok. Bár ez egyéni probléma. Az untatás viszont nem.

A *ressentiment*, vagy ha úgy jobban tetszik: a minőség nélküli ember borzasztóan irritáló. A filozófus számára mindig is az volt. Ha a görögöket nézzük, akkor azt fogjuk látni, hogy az egyes gondolkodó és az akkor már arctalannak felfogott tömeg soha nem volt túl jó viszonyban egymással. Hérakleitosz egyik töredékében azt javasolja az epheszosiaknak, hogy kössék fel magukat az első fára, mert

az még értelmes dolog lenne tőlük, és inkább hagyják a gyerekekre a város vezetését, mert bennük még talán bízni lehet. Hisz – tudjuk tőle – a sárnak örülnek a disznók. A tömeg féli a gondolkodót, a kivétel (Kierkegaard), mert az nagyobb nála, szorong tőle, mert általa érzi meg nietzschei értelemben vett törpeségét, és ha teheti, el is pusztítja, hogy a világ rendje és békéje újra helyreálljon. Platón korában, a demokrácia időszakában eljön az a kor, amelynek általános érték-mérője a tömeg, és az annak való megfelelés. Ma – a tömegtársadalom korában – ez fokozottan igaz. A tömeg embere nem szívleli azokat, akik a tömeglét ellen bármit tesznek, mert az megzavarja addigi nyugalmát, elveszítheti biztonságát, és egyébként: fő az egészség. És persze a biztonság. Ott, a barlang homályos melegében. „Megvan az élvezetük nappalra és az élvezetük éjszakára: de éljen az egészség!” – írja Nietzsche, aki maga sem volt barlangkutató (*Zarathustra, Elöljáró beszéd*). Nietzsche szerint a tömegember számára az erény – csöndesen ülni a mocsárban („Tugend – das ist still im Sumpfe sitzen” KSA. 3. 122). Emberünk tehát ül a mocsár melegségében, laposan pillog kifelé, és közben boldogan marcolássza a vele együtt ücsörgők kezét. A mocsár dugig van.

A tömeglét pedig nem csupán Nietzsche, de Kierkegaard számára is az egyik legvisszataszítóbb forma, amit az utóbbinak a tömegről, illetve a tömeg-emberről írott sorai is reprezentálnak: „A plebs, a tömeg, a végtelen embersereg másokat untat [...] Ez az állatfajta minden bizonnyal nem a férfi vágyának és a nő gyönyörének a gyümölcse. Mint minden alacsonyabb rendű állatfajt, ezt is a nagymértékű termékenység jellemzi, és hihetetlenül szaporodik. Szinte érthetetlen lenne, ha a természetnek kilenc hónapra lenne szüksége ilyen teremtmények előállítására, melyek inkább tucatjaival állíthatók elő.” (Kierkegaard 1978. 366.)

* * *

És ebben a zajban volt valaki, aki számára mindennél fontosabb volt, hogy megtalálja maga számára, ami igazán érdekes. És persze megértéssel fordult mindenki felé, de őszintén megvetette az unalmas embereket. Nem az ellenfeleket, az unalmasokat. Az ellenfelekkel, persze a barátokkal is, késhegyig menő vitákat folytatott. Hogy Don Giovanni nagy csábító-e, vagy csak egy impotens barom. Hogy Don Ottavio-e az igazi férfi. „A te Kierkegaard-od tévedett! – süvöltötte. – Giovanni impotens. A nők igazából a Don Ottaviókat akarják, nem a Don Giovannikat.” Az ellenfeleivel szemben kérlelhetetlen volt. Hitt az igazában, de engedte magát meggyőzni. Igaz, nem mindenkitől, mondhatnám, csak nagyon kevesektől. Akkor sem mindenben. És persze tévedett. Vitáztunk is emiatt eleget. Ám: *Errare humanum est* – amihez Pope szellemesen hozzáteszi: „to forgive, Divine”. Javaslom minden acsarkodó figyelmébe.

IV. NEGYEDIK ALAPVETÉS

Autonómia. Filozófus volt. A filozófus pedig mérhetetlenül megvet mindent, ami bármilyen módon a tömeghez köthető, hiszen a *mennyiség* előtérbe jutása – véleménye szerint – mindig a *minőség* rovására történik. Ahol a tömeg bármilyen formában megjelenik, az a nivellálódást, az értékek lezüllesztését, az általános elbutulást jelenti. A minőség hiánya, a szétesettség és esztelenség a görögök óta elviselhetetlen a filozófus-fajta számára. Megvetéssel fordul a tömeg felé, az pedig meg akarja őt szüntetni, kiiktatni, elpusztítani, mint Anaxagoraszt, Prótagoraszt, Arisztotelészt, vagy éppen, akit sikerült is, Szókratészt. A tömegelettől való undor Platón *Államában* többször felmerül. És az is, hogy mindig lesz olyan (egy vezető, legyen szó platóni értelemben vett demokráciáról vagy türraneiáról), aki mindenben meg akar felelni a tömeg elvárásainak, a tömeg-ízlésnek, és mindenben a tömeg kedvét keresi. Volt is, van is. Erre a modern korban ott a *sajtó*, amely legjobb eszköze a sekélyesség és ostobaság határtalan kiterjesztésének. Kierkegaard erre ugyancsak jó példát hoz. Hihetetlenül aktuálisat: „E kutya az irodalmi hitványság. Ha felbukkan egy jobb, netán kiváló egyén, mindjárt ráuszítják a kutyát, és kezdődik a szórakozás. A harapós kutya leszaggatja kabátja szárnyait, megenged magának mindenféle illetlenséget és szemérmertlenséget – míg a közönség bele nem fárad a dologba és azt nem mondja: most már elég, unom. Ezzel a közönség elvégezte a nivellálást. Ezt a jobb, erősebb egyént bántalmazták – a kutya meg, igen, ő pedig kutya marad, melyet a közönség maga vet meg. A nivellálás tehát valami harmadik révén történt, a nem létező közönség valami harmadik révén nivellált, ami hitványsága következtében már több, mint nivellált volt és a semminél is kevesebb. És a közönség nem tanúsít megbánást, mert hisz nem a közönség tette – hanem a kutya volt.” (*A jelenkor kritikája.*)

Ő csak tudja. Egy lap ellen vívott harca mindezt jól példázza. Ez a lap a *Corsaren* (*Kalóz* című szennylap) volt, amely 1840-ben jelent meg először. Álszerkesztők készítették, de a háttérben mindig egy Goldschmiedt nevű, furesán frusztrált alak állt. A lap Kierkegaard-ral szemben alapvetően inkább baráti volt, mint ellenséges. Egy személyeskedés azonban heves reakciót, majd ellenreakciót váltott ki. Kierkegaard egy cikkében leleplezi a lap egyik igazi szerkesztőjét, ami még nem lenne nagy baj. A baj a következők miatt történik: amikor a lap megdicséri, a következő kéréssel fordul hozzá: „Könyörgöm, szidalmazzanak, hiszen micsoda kín halhatatlanná válni a *Corsaren* lapjain”. Kérdem én, kiből lenne oly tartás, hogy egy ilyen, egyébként teljesen adekvát kéréssel forduljon valamelyik szennylaphoz? Pedig talán kellene.

Kérését teljesítik: mocskolódás soha nem látott sorozata indul meg ellene. Karikatúrák jelennek meg, amelyek Kierkegaard furcsa alakját, pipaszár lábait, hatalmas üstökét gúnyolják. Túléli, a lap viszont megszűnik létezni. Kierkegaard nem hagyja magát, magatartása megfelel egy, a percemberek zsigeri gyű-

löletét kielégítő tömegvéleménnyel szembeni autonóm gondolkodói magatartásnak. Mert csak az lehet érdekes, ami autonóm és szabad. A többi úgyis el fog süllyedni a történelem szemétdobójában.

* * *

És ebben a zűrzavarban volt valaki, aki számára mindennél fontosabb volt az autonóm gondolkodói magatartás. És a tömegízléssel nem foglalkozott, úgy gondolta talán Hérakleitoszsal egyetemben, hogy a „kutyák is azt ugatják meg, amit nem ismernek”. Ha megosztó volt is: egyesek istenítték, mások kérlelhetetlenül gyűlölték, egy közös volt bennük. Sem azok, akik istenítték, sem azok, akik gyűlölték, nem vitatkoztak vele. Ezért igazán egyikük sem érdekelt. Akik vitatkoztak vele, azok a barátai voltak. Mert velük késhegyig menő vitákat folytatott, legyen szó filozófiáról, művészetekről vagy éppen politikáról. Azt hiszem, a legélelátóbb nem éppen ezen az utóbbi területen volt. A zenét és képzőművészetet imádta, Wagnert különösen, de Bartókot és Kurtágot, valamint a kortárs szerzőket is. Nem értette, hanem szerette a zenét. Ez érvényes a képzőművészetekre is. A politikával meg a saját sorsa miatt nem lehetett nem foglalkoznia. A filozófia mellett talán legjobban az irodalomban, főként a világirodalom klasszikusaiban igazodott el. Shakespeare ebben kitüntetett szerepet játszott. A filozófiát, annak eredeti jelentését alapul véve, *modus vivendi*nek tekintette. Ez volt a kenyér. (Amikor zenét tanultam, az egyik tanárom azt mondta: Mozart a nagyszerű ebéd, Bach a csodás desszert, de Beethoven a kenyér. Ami nélkül nem lehet élni.)

És még egy: a vallás. Nem kell mindenképpen vallásosnak lenni, hogy valaki éppen a vallásokkal folytasson diszkussziót. Ahogy istenhívőnek sem kell lenni, hisz tökéletes a válasz: nem az a lényeges, hogy hiszünk-e Istenben, hanem az, hogy betartjuk-e a parancsait. Rilke szavai ugyancsak elgondolkodtatóak. Rilke megszólítja Istent: mi lesz veled, ha én meghalok. S hozzáteszi: csak szorongok (ich bin bange). (Rilke: Was wirst Du tun Gott, wenn ich sterbe.) A bibliai történetek önmagukban is lenyűgözték. Kérdések kérdések hátán. És az érdekes. Legyen szó az álmról, legyen szó Krisztusról vagy az azonos filozófiájáról. Kérdések, kérdések. Válaszok nélkül. Ezt nem értették sokan.

* * *

Természetesen lehetne még több alapvetést írni, például a szabadság lényegéről, de egyrészt nem vagyok Schelling, ő meg már megírta (Heller ugyan egyszer azt mondta, hogy ez az a mű, amelyet maga a szerző sem értett), másrészt ebben a négyben véleményem szerint talán minden benne van. Egy dolgot viszont így a végén mindenképpen szeretnék kiemelni: Heller Ágnesnek a munkáit sokféleképpen lehet osztályozni, én azonban két részre osztanám. A tematikus, filozófiai rendszerszemlélettel átszótt művek és az esszéisztikus írások. Engem ez utóbbiak jobban érdekelnek, még akkor is, ha sokkal vitáztam, mind szóban, mind írásban.

Végezetül: Szókratész azt mondta a bíráinak, hogy senki nem tudhatja, ki megy jobb sors elé, aki halni indul, vagy aki élni. Szinte erre rímelve írja Tacitus Iulius Agricoláról: „Te pedig boldog vagy, Agricola, nem csupán életed dicsősége, hanem kellő időben bekövetkezett halálad miatt is.” A „kellő idő” itt a *méltó halált* jelenti. Az ókoriak szerint tehát két jó dolog van az életben: méltó módon élni, és méltó módon meghalni. Ennél többet ki kívánhat magának, mondjátok, bírák?

IRODALOM

- Fichte, Johann Gottlieb 1981. A jelenlegi kor alapvonásai. Ford. Endreffy Zoltán. In Johann Gottlieb Fichte: *Válogatott filozófiai írások*. Budapest, Gondolat. 413–701.
- Kierkegaard, Søren 1978. *Vagy-vagy*. Ford. Dani Tivadar. Budapest, Gondolat.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 1856–1861. *Sämtliche Werke*. Szerk. K. F. A. Schelling. Stuttgart, Cotta.
- Szerb Antal 1978. *A magyar irodalom története*. Budapest, Magvető.
- Winckelmann, Johann Joachim 1969. *Winckelmanns Werke in einem Band*. Szerk. Helmut Holtzauer. (Bibliothek Deutscher Klassiker.) Berlin–Weimar, Aufbau.